

Методика літератури

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ЧИТАЧА В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Таміла ЯЦЕНКО,
канд. пед. наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

УДК 373.5.0166821.161.2

Анотація. У статті окреслено специфіку проведення занять літературних курсів за вибором як ефективної форми розвитку читацької компетентності сучасних учнів.

Ключові слова: читацька компетентність, профільне навчання, спецкурс, факультатив, літературний спецкурс.

Проблема формування компетентного читача завжди була актуальною в психолого-педагогічній науці та шкільній практиці. Свого часу її досліджували відомі педагоги, психологи, методисти В. Голубков, М. Кудряшов, О. Нікіфорова, І. Синица, Ф. і Т. Бугайки, Є. Пасічник, Б. Степанишин та ін.

Формування потреби в систематичному читанні як суттєвої властивості компетентного читача набуває особливого значення в сучасних умовах широкого використання різних засобів інформації. Необхідно зазначити, що вміння читати не варто розглядати лише як здібність, сформовану в ранньому шкільному віці, й розуміти лише як оволодіння технікою читання.

Читання — це здатність учня до усвідомлення прочитаного, це сукупність знань, умінь і навичок, які постійно розвиваються, це якість особистості, яка вдосконалюється протягом життя. Тобто ефективність читання визначається рівнем сформованості читацької компетентності школяра.

Читання є найважливішим способом засвоєння базової інформації, специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, що забезпечує не лише засвоєння інформації з тексту, збагачення знань учня-читача, та одним із провідних чинників його самоосвіти та саморозвитку. Це ще раз засвідчує, що читання повинно розглядатися як один із пріоритетних напрямів роботи щодо підвищення якості сучасної освіти, а читацька компетентність — як важлива складова загальноосвітньої підготовки учня.

Допускаємо можливість висловити власне розуміння компетентнісних аспектів літературного навчання.

На підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури трактуємо компетентність як поняття, що балансує на межі невизначеності, оскільки нелегко чітко констатувати закінчення умінь (те, чого людина може навчитися, тренуючись у використанні вже існуючих засобів і способів дося-

гнення цілей) і початок здібностей (те, що дозволяє особистості самостійно знаходити засоби і способи досягнення особистих цілей). Тому характерна для психології та педагогіки суміжність термінів, може бути корисною в розумінні компетентнісного підходу як ефектної метафори, що дає можливість по-новому побачити й оцінити традиційні психолого-педагогічні поняття — учнівські вміння та здібності.

Оволодіння учнями комплексом знань про художню літературу, її теорію та історію, а також сформованість літературно-творчих умінь і навичок забезпечує рівень загальної читацької компетентності, модель якої передбачає такі компетенції:

— загальнокультурна компетенція — сприймання літератури як невід'ємної частини світової художньої культури, розуміння літератури як виду мистецтва, знання особливостей розвитку світового літературного процесу та вміння осмислювати художній твір у широкому культурологічному контексті;

— власне читацька компетенція — знання теорії літератури як основи читацької діяльності учня, знання основних фактів життя і творчості письменників, змісту та проблематики художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, здатність глибоко розуміти ідейно-художній зміст твору, висловлювати особистісні враження про прочитане;

— ціннісно-світоглядна компетенція — розуміння моральних цінностей і світоглядних категорій, що знайшли художнє відображення в літературних творах, уміння визначити й обґрунтувати своє ставлення до них, дотримуватися гуманістичних моральних позицій;

— комунікативно-мовленнева компетенція — розуміння специфіки мови художнього твору, володіння основними видами мовленнєвої діяльності, здібність до написання письмових робіт різного жанру;

— інформаційна компетенція — оволодіння навичками самостійно і продуктивно працювати з різними джерелами інформації (робота з довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки, довідковою літературою, використання ресурсів Інтернет-сайтів).

Під поняттям «компетентний читач» розуміємо читачку кваліфікацію учнів із середніми здібностями, яка, проте, забезпечує повне засвоєння шкільного курсу літератури.

Компетентний читач здатний адекватно сприймати емоційно-образний зміст художнього твору, специфіку його виражальних і образотворчих засобів, знати

необхідний мінімум літературознавчих понять. Для такого читача властива достатня загальна культура емоцій, здатність до співпереживання, вміння запам'ятовувати найсуттєвіші, значущі моменти твору, здатність розуміти ідейно-художню функцію словотворчих засобів, характерних для певного автора чи для всієї літератури певного напрямку.

Запорука успіху формування компетентного читача полягає в здатності знаходити змістові моменти, які співзвучні з життєвим досвідом учнів і сприяють подальшому його збагаченню. Школярів завжди цікавлять твори, в яких розв'язуються або навіть тільки ставляться проблеми, близькі до їхніх власних уподобань, життєвої позиції. Зміст твору починає асоціюватися з духовним життям учня-читача, і він відкриває в прочитаному практичний смисл для себе, а відповідно виникає потреба глибше усвідомити враження, що залишилося. Тому словесникам дуже важливо враховувати життєві інтереси учнів.

Однак, головне те, що компетентний читач повинен мати сталий інтерес до літератури, який переростає в органічну потребу в читанні, тобто учень не тільки захоплюється художнім твором, а й розуміє його естетичну цінність.

Проблема формування компетентного сучасного учня-читача набуває особливої актуальності в умовах профільного навчання. Одним із шляхів ефективного її вирішення є впровадження в шкільну практику системи літературних курсів за вибором. Науковими співробітниками лабораторії літературної освіти НАПН України створено навчальні програми спецкурсів та факультативів, яким надано гриф МОН України «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах», і відповідно розроблено моделі літературних курсів за вибором: «Художня література в контексті світової культури»; «Новітня українська література кінця ХХ — початку ХХІ століття»; «Сонет в історії української і світової літератури»; «Українська фантастична проза». Апробація експериментальних методик вивчення української і світової літератур у системі курсів за вибором засвідчила певні труднощі в роботі вчителів-словесників щодо викладання літератури в системі курсів за вибором, зокрема вивчення української і зарубіжної літератур у контексті світової художньої культури, розуміння специфіки української постмодерної та фантастичної літератури, поглибленого вивчення класичних ліричних творів із урахуванням новітніх здобутків літературознавчої науки.

Окрім того, у ході апробації визначено фактори впливу на вибір учнями того чи іншого літературного спецкурсу чи факультативу, а також констатовано рівень сформованості читацької компетентності старшокласників як однієї з важливих умов вибору філологічного напрямку.

Зазначимо, що неуніфікованість концептуальних дефініцій профільного навчання викликає ускладнення в розумінні його структури. Вважаємо за необхідне зробити певний коментар. Допускаємо вмотивованим підхід щодо розуміння понять «спеціальний курс» та «факультативний курс» як складових загального поняття «курси за вибором».

Спеціальні курси доповнюють, поглиблюють зміст навчального предмета державного освітнього компонента, що визначає спеціалізацію напрямку. Спецкурси

в профільних класах є обов'язковими для відвідування та передбачають обов'язкове оцінювання рівня навчальних досягнень учнів. Вони обираються учнями з кількох запропонованих.

Факультативні курси — це навчальний матеріал певного обсягу і структурно завершеного змісту, що за бажанням учнів вивчається протягом певного періоду.

Основними мотивами вибору учнями спецкурсу чи факультативу є поглиблене вивчення базових загальноосвітніх предметів; набуття знань і вмінь, засвоєння способів діяльності для вирішення практичних життєвих завдань; професійна орієнтація; можливість успішної кар'єри; інтеграція наявних уявлень про цілісну картину світу. На заняттях, де викладаються курси за вибором, основний акцент повинен бути зроблений на визначенні проблем, які цікавлять учня.

Літературні курси за вибором призначені для класів філологічного напрямку. Зазначимо, що навчання у філологічних профільних класах, на відміну від інших, має значно ширше освітнє завдання. Окрім забезпечення допрофесійної підготовки старшокласників, таке навчання сприяє загальнокультурному, морального-естетичному, естетичному розвитку особистості. Одним випускникам це допоможе самовизначитися щодо вибору майбутньої професії, іншим — глибше прилучитися до гуманітарної культури, що необхідно для кожної людини в суспільстві.

Спецкурси філологічного напрямку можуть проводитися в класах, орієнтованих на профіль української, іноземної філології та історико-філологічний профіль. Факультативи пропонуються не тільки учням класів філологічного напрямку, а й суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного, природничо-математичного та спортивного напрямів. На відміну від спеціальних курсів, зміст факультативів безпосередньо не пов'язаний із загальнообов'язковим навчальним змістом і обирається учнем для розширення його світогляду, ознайомлення з новими сферами знань і людської діяльності.

Так, літературний спецкурс «Художня література в контексті світової культури» орієнтований на формування в учнів умінь цілісно аналізувати, інтерпретувати та оцінювати художньо-мистецькі твори епохи модернізму.

Розширенню знань старшокласників про мистецько-культурне явище постмодернізму, формуванню їхньої читацької, комунікативної-мовленнєвої та інформаційної компетенції у процесі текстуального (а не оглядового) вивчення української постмодерної літератури забезпечить літературний спецкурс «Новітня українська література кінця ХХ — початку ХХІ століття». Програмою цього спецкурсу передбачено широке використання можливостей Інтернет-ресурсу та електронного супроводу ПМК під час аналізу постмодерного літературного тексту.

Навчальний матеріал літературного спецкурсу «Сонет в історії української та світової літератури» орієнтує на формування в учнів умінь аналізувати поетичний текст сонета з урахуванням його фонетичних, лексико-фразеологічних, інтонаційно-ритмічних, морфологічних і стилістичних особливостей та виявлення здібностей старшокласників до поетичної творчості.

Поглибленому осмисленню учнями ідейно-тематичного змісту українських фантастичних творів, розширенню кругозору, формуванню вмінь визначати

жанрові різновиди та розкривати стильові особливості фантастичного твору, висвітлювати його філософський підтекст, визначати особливості художнього стилю письменника-фантаста сприятиме факультативний курс «Українська фантастична проза».

На заняттях літературних курсів за вибором передбачено ширше застосування інноваційних технологій навчання; підвищення самостійної пошукової, дослідницької діяльності учнів; використання різних шляхів аналізу та інтерпретації художнього твору (зокрема, компаративний, структурно-стильовий, художньо-семантичний та ін.); широка репрезентація літературознавчих дефініцій; детальні огляди літературних епох, напрямів, стилів тощо; культурологічний підхід до вивчення літературно-мистецьких явищ; використання так званого «навколелітературного контексту» (епістолярій письменників, їхні мемуари тощо); раціональне використання біографічного підходу в процесі вивчення художнього твору; створення навчальних учнівських проектів, участь в учнівських літературних конференціях, «круглих столах»; проведення науково-дослідницької роботи в Малій академії наук; організація зустрічей старшокласників із представниками філологічних професій (філолог, викладач, учитель, журналіст, диктор радіо/телебачення, редактор, коректор, перекладач, письменник, працівник прес-служби тощо) з метою профорієнтації.

Вивчення літератури в структурі курсів за вибором зумовлює використання традиційних та інноваційних методів і прийомів навчання, а саме: шкільна лекція (оглядова, з елементами евристичної бесіди та самостійної роботи тощо); творчо-пошукова учнівська діяльність (самостійна аналітична робота над художнім твором: аналіз та інтерпретація художнього твору, опрацювання літературно-критичних джерел, підготовка повідомлень, рефератів, доповідей, навчальних проектів з мультимедійними презентаціями тощо); евристична бесіда; семінарські заняття різного виду (дискусія, диспут, учнівська наукова конференція тощо).

Такий підхід до проведення занять літературних курсів за вибором сприятиме розвитку образного, літературно-критичного мислення старшокласників, яке забезпечить формування їхньої здатності до глибокого аналізу, інтерпретації та критичної оцінки прочитаного художнього твору, а також розвитку комунікативно-мовленнєвої компетенції учнів як здатності до спілкування через мовлення, виразне читання художніх текстів, написання творчих робіт різних жанрів.

Коротко окреслимо специфіку спецкурсу «Художня література в контексті світової культури», навчальний матеріал якого сприяє осмисленню старшокласниками художньо-естетичної цінності творів української і зарубіжної модерністської літератури другої половини XIX — початку XX ст. у контексті світової культурно-мистецької спадщини. Оскільки художня література — це складова контексту світової культури, тому її вивчення на профільному рівні неможливе поза зв'язками з іншими видами мистецтв.

Реалізація навчального матеріалу на заняттях спецкурсу сприятиме:

- формуванню цілісного уявлення старшокласників про художню літературу як важливу складову світового мистецтва;

- формуванню вмінь аналізувати, інтерпретувати й оцінювати мистецькі явища різних епох, стилів і жанрів;

- розвитку художньо-образного мислення та літературно-творчих здібностей учнів на основі засвоєння знань з предметів гуманітарного циклу;

- підвищенню рівня самостійної творчої діяльності учнів у процесі аналізу літературного твору в контексті світової художньої культури;

- розвитку загальнокультурних, читацьких, ціннісних, комунікативно-мовленнєвих та інформаційних компетенцій, естетичних смаків старшокласників;

- професійній орієнтації в галузі гуманітарних спеціальностей та соціальна адаптація учнів.

У програмовій рубриці «Культурологічний контекст» широко презентовано яскраві зразки світових мистецьких шедеврів, звернення до яких сприяє цілісному осмисленню естетичної цінності художньої літератури. Попри все, вона має рекомендаційний характер.

На заняттях спецкурсу рекомендується максимально використовувати естетично-пізнавальні можливості театру, кіно, музеїв, картинних галерей.

Оптимальними на заняттях спецкурсу будуть такі методи, прийоми та форми організації навчальної діяльності учнів, як:

- шкільна лекція (проблемна, оглядова, настановча, з елементами евристичної бесіди тощо);

- семінари різного виду (дискусія, диспут, дебати тощо);

- самостійна аналітична робота учнів над художнім твором: самостійне ознайомлення з текстом художнього твору, його аналіз та інтерпретація, опрацювання літературно-критичних статей, підготовка повідомлень, рефератів, доповідей, навчальних проектів з мультимедійними презентаціями тощо;

- учнівські наукові конференції, літературні вечори, випуск літературно-художніх збірок, газет тощо.

Правильна організація методичної роботи в процесі проведення заняття спецкурсу «Художня література в контексті світової культури» сприятиме ознайомленню старшокласників із фундаментальними цінностями світової художньої культури, розширенню їхніх філологічних знань та художньо-культурної ерудиції, оволодінню вміннями аналізу художнього твору на високому літературознавчому рівні в широкому культурологічному контексті, тобто сприятиме формуванню кваліфікованого, компетентного учня-читача.

Анотація. В статті раскрыта специфіка проведення занять літературних курсів за вибором як ефективної форми розвитку читательської компетентності сучасних учнів.

Ключевые слова: читательская компетентность, профильное обучение, спецкурс, факультатив, литературный спецкурс.